

Պ Ա Տ Մ Ա - Բ Ա Ն Ա Ս Ի Ր Ա Կ Ա Ն

ԱԿԱԴ. Հ. ՄԱՆԱՆԴՅԱՆ

ՀԱՄԱՌՈՏ ՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆ ՀԻՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ*

Տիգրանի պետությունը եղել է, ըստ երկվայթին, նույնպիսի քաղաքական միություն, ինչպիսին եղել է Արեւմտեանների պարսկական պետության միությունը: Հայաստանից կախումն ունեցող թագավորությունները պետք է ճանաչեն «արքայից արքա» Տիգրանի իշխանությունը, պետք է վճարեն նրան հարկ և նրա ռազմական արշավանքների ժամանակ ցույց տալին օգնություն: Տիգրանի լայնածավալ միացյալ պետությունը չի եղել, իհարկե, ամուր կազմակերպված ամբողջական պետություն: Նա հանդիսանում էր իրրի ցեղերի և ժողովուրդների խառնուրդ, որոնք գտնվում էին հասարակական և կուլտուրական զարգացման տարբեր աստիճաններում: Եվ նա հեշտությամբ կազմավորվեց Տիգրանի հենց առաջին անհաջողության ժամանակ:

Ինքը Հայաստանը այդ ժամանակաշրջանում, ինչպես երևում է հունա-հռոմեական աղբյուրների տեղեկություններից, գտնվում էր իր անցման շրջանում՝ Քսենոփոնի ժամանակվա տոհմային հասարակարգից դեպի Արշակունյաց շրջանի ֆեոդալական հասարակարգը: Տիգրանի պետության մեջ, ինչպես և նրա ռազմական գործողությունների ժամանակ ղեկավար դեր էին խաղում հողագործական ավազանին և ազնվականությունը, որոնք ունեին ամրոցներ և հողային սեփականություն: Նվաճած երկրների հարստությունների

խոշոր մասը, հավանորեն, ընկնում էր նրանց ձեռքը: Լինելով Հայաստանի գինվորական ուժի հիմքը և ունենալով իրենց ձեռքում ընդարձակ հողեր ու կալվածքներ, նրանք ամրացրել էին իրենց տիրապետությունը և, ըստ երևույթին, ավելի էին ուժեղացել, քան նախորդ շրջաններում:

Խոշոր հողատեր դասի ուժեղացման հետևանքով, հավանաբար սաստկացել էր նաև համայնական գյուղացիության նորտացման պրոցեսը և կախումն ունեցող գյուղական ազգաբնակչության առաջացումը: Ստրկությունը, անշուշտ, գոյություն է ունեցել և, ըստ երևույթին, զգալի դեր է խաղացել, սակայն հիմնական արտադրական գործոն ուժ եղել է այդ դարաշրջանում ոչ թե մասսայական աշխատավոր ստրկությունը, այլ մասսայական աշխատավոր գյուղացիությունը, որը բաղկացած է եղել, գերազանցորեն, գյուղացի համայնականներից:

Պոմպեոսի Արևելքում տարած հաղթանակներից հետո Հայաստանը ճանաչված է եղել իրրի հռոմեական ժողովրդի բարեկամ և դաշնակից (66 թ. մ. թ. ա.) ու համարյա մեկ դարի ընթացքում գտնվել է Հռոմի ազդեցության տակ: Այդ ժամանակվանից նա դառել է համաշխարհային հռոմեական պետության առաջապահը, որը տարածվում էր Արևելքում մինչև Եփրատ գետը և արաբական անապատները:

Տիգրանի հաջորդ՝ Արտավազդի ժամանակ (56—36 թ. թ. մ. թ. ա.) հռոմեա-

* Եստույնական «Եղեմիածին» ամսագրի 1956 թվականի № VI-ից:

ցիք ձգտում էին նվաճել նաև պարթևական թագավորությունը և երազում էին վերականգնել Աղեքսանդր Մակեդոնացու պետությունը Հռոմի իշխանության տակ: Այդ փորձերը ոչ միայն շունչեցան հաջողություն, այլև վերջացան Կրասոսի պարտությամբ (53 թ. մ. թ. ա.) և ապա նաև Անտոնինոսի (36 թ. մ. թ. ա.): Ուստի և Հռոմի սահմանը արևելքում մնաց նփրատ գետը կամ Միջագետքը:

Այդ մշտական սահմանը հաստատելուց հետո, Հայաստանը դարձավ բուֆերային պետություն և ընկավ մուրճի ու զնգանի միջև՝ հռոմայեցիների, որոնք սեղմում էին Արևմուտքից և վերածնված պարթևների հզորության, որոնք նորից ուժեղացել էին Հայաստանի թուլանալուց հետո:

Իրար հետ մրցող Արևմուտքի մեծ պետությունների միջև գտնվող Հայաստանի այդ ճակատագրական դրությունը, որը շարունակվեց Բյուզանդական-Սասանյան և Բյուզանդական-Արաբական դարաշրջաններում, եղել է այն գլխավոր պատճառներից մեկը, որոնք ցնցեցին նրա բարեկեցությունը և անբարենպաստ ազդեցություն ունեցան նրա քաղաքական և ներքին զարգացման վրա:

Իրար հետ մրցակցող համաշխարհային պետությունների բաշխման հիմքում եղել են խորը տնտեսական պատճառներ: Նրանց մեջ պայքարը տեղի է ունեցել, գլխավորապես, համաշխարհային առևտրական ճանապարհները ձեռք բերելու նպատակով, որոնք տանում էին դեպի Հնդկաստան և Չինաստան: Այդ կատաղի պայքարում Հայաստանը հաճախ խաղում էր միայն հեներալի կամ ռազմաբեմի դեր:

Այդ ռազմաբեմին տիրելը շափազանց կարևոր էր պայքարող պետությունների համար և պայմանավորվում էր ոչ միայն նրանով, որ Հայաստանի վրայով էր անցնում հեռավոր-արևելյան տարանցիկ (տրանզիտային) ճանապարհի ճյուղերից մեկը, այլ առավել ևս այդ երկրամասի ռազմական նշանակությամբ:

Շնորհիվ իր բնական աշխարհագրական պայմանների, Հայաստանը միշտ հանդիսացել է իրրե բնական ամրոց և ունեցել է առաջնակարգ ռազմական նշանակություն՝ թե՛ պաշտպանության և թե՛ հարձակման համար:

Հենց այդ արժեքավոր ռազմական նշանակությունը եղել է Հայաստանին տիրապետելու համար տեղի ունեցող մշտական կռիվների պատճառը: Դրանով է բացատրվում նաև այն, որ նույն պատմությունը միշտ միախառնվել է Մերձավոր Արևելքի մեծ պետությունների պատմության հետ:

Պարթևների կողմից Կրասոսին և Անտոնինոսին հասցրած պարտությունից հետո, Հայաստանում սկսվեցին կատաղի կռիվների խռովահույզ ժամանակներ և հոռեակյան ու պարթևական դրածունների փոփոխակի թագավորություն:

Մեր դարաշրջանի սկզբում, Տիգրան 4-րդի և նրա քրոջ Էրատոյի մահով դադարեց Հայաստանում Արտաշեսյանների հարստության իշխանությունը և սկսվեց միջիշխանություն, որը տեղեց մինչև Արշակունիների դահակությունը (մեր թվարկության 66 թվ.): Որպեսզի Հայաստանը պահե իր ազդեցության տակ, Հռոմը դորժում էր այստեղ կաշառքի և սպանությունների օգնությամբ, և վարում էր երկպառակություններ, դժգոհություններ ու հաճախակի ապստամբություններ առաջացնելու քաղաքականություն, որոնք արգելք էին հանդիսանում երկրի քաղաքական զարգացմանը:

Սակայն այդ քաղաքականությունը շունչեցավ հաջողություն. Հռոմի իշխանությունը Հայաստանում մնում էր անվանական, և Հայաստանում նկատելի կերպով ուժեղանում էր պարթևական ազդեցությունը, որին համակրում էր հայ աղնվականության մեծ մասը:

Հռոմի հնավանդ քաղաքականության անհաջողությունները Հայաստանում, ստիպեցին ներոն կայսերը 58—63 թվերին (մեր թվարկության), Հռոմեա-պարթևական կռիվից հետո, համաձայնություն կնքել պարթևների հետ, որի հետևանքով Հայաստանում հաստատվեց Արշակունիների պարթևական հարստությունը, Հռոմի անվանական գերիշխանության տակ: Հայկական նոր հարստության հիմնադիրը եղավ պարթևական Վաղարշ թագավորի եղբայրը՝ Տրդատ 1-ինը, որը իր թագը ընդունեց Հռոմում ներոն կայսեր ձեռքից:

Արշակունյաց Հայաստանը պահեց իր գոյությունը, իրրե անկախ պետություն, ավելի քան երեք հարյուր տարի (66 թվից մինչև 384—387 թ. թ. մեր թվարկության) և ապրեց ավելի, քան պարթևական թագավորության անկումը ու Սասանյան թագավորության հաստատումը Պարսկաստանում (մեր թվ. 227 թվին) և Բյուզանդական կայսրության առաջացումը (4-րդ դարի վերջում):

Հայաստանը շարունակեց մնալ համաշխարհային իրադարձությունների ոլորտում նաև Արշակունիների թագավորության ժամանակաշրջանում և կամովին կամ անկամ մասնակցություն է ունեցել տեղի ունեցող կռիվներում (2-րդ—4-րդ դ. դ. մ. թ.):

Արշակունիները, բարձրանալով Հայաստանի թագավորական գահը 66 թվին հան-

ձին Տրդատի և նրա հաջորդների, իրենց իշխանության առաջին ժամանակներում հասցրին երկիրը տնտեսական զարգացման և քաղաքական հզորության բարձր աստիճանի:

Տրդատի գահակալությունից հետո, Հայաստանի մայրաքաղաք Արտաշատը, որ հռոմեական զորավար Կորբուտոնը ավերել էր (մեր թվ. 59 թվին), նորից վերակառուցվեց ներսն կայսեր տված միջոցներով և վերանվանվեց ներսնիա: Այնուհետև այն ժամանակաշրջանում հիմնվեցին Մծուրն և Վաղարշապատ քաղաքները: Դրանցից առաջինը՝ Մծուրնը շինել է Արշակունի թագավոր Սանատրուկը 1-ին դարի վերջին բառորդում, կամ 2-րդ դարի սկզբում՝ հին հայկական Տարոն գավառում, Արամանի և Ղարա-սուղետերի միախառնման մոտ. իսկ երկրորդը՝ Վաղարշապատը, որ կոչվում էր նաև Կալկնո-պոլիս, կամ «Նոր քաղաք», հիմնել է հին Վարդգեսավան բնակավայրի տեղում Սանատրուկի որդի Վաղարշը, որը թագավորել է Հայաստանում հռոմեական կայսր Անդրիանոսի ժամանակ (117—138 թ. թ.):

Հենց այդ երեք խոշոր քաղաքների կառուցման փաստը 50—70 տարվա ընթացքում ցույց է տալիս Հայաստանի տնտեսական բարեկեցության արագ զարգացումը առաջին Արշակունիների ժամանակ:

Տրայանոս կայսեր (98—117 թ. թ.) ժամանակ 115 թվին Հայաստանը վերածվեց հռոմեական պրովինցիայի (նահանգի), որը գտնվում էր Լիգատի վարչության իշխանության տակ: Սակայն, այդ դրությունը երկար չտևեց և Տրայանոսի հաջորդ Ադրիանոս կայսրը (117—138 թ. թ.) հրաժարվեց իր նախորդի նվաճումներից, իր գահակալության առաջին տարում վերականգնեց Արշակունիների թագավորությունը:

Այնուհետև, մինչև 3-րդ դարում Սասանյանների պարսկական միապետության առաջագումը (226 թվին մ. թ.), որը փոխարինեց պարսիներին, Հայաստանում պարբերաբար վերսկսվող հռոմեա-պարթևական կոիվների ժամանակ տեղի էին ունենում փոփոխություններ հռոմայեցիների կամ պարթևների գերակշռությամբ: Մեր թվարկության 2-րդ դարում այնտեղ փոփոխակի թագավորում էին կա՛մ հռոմայեցիների կա՛մ պարթևների զրաժուժները:

Սակայն, ընդհանրապես, այդ դարաշրջանում Հայաստանը գտնվում էր հարևան Պարթևաստանի քաղաքական և կուլտուրական խոր ազդեցության տակ, որը հիմնված էր այդ երկու երկրների համայնական

կենցաղային կապի և սոցիալ-քաղաքական կազմակերպության ազդեցության վրա:

Արշակունյաց Հայաստանի ներքին կյանքի բնորոշ երևույթներից է համարվում իրանական Պարթևաստանի կուլտուրայի և պետականության ուժեղ ազդեցությունը, և Հայաստանում նախարարական կամ ֆեոդալական հասարակարգի վերջնական ձևավորումը, որի հիմունքները գոյություն են ունեցել դեռևս Արտաշեսյանների իշխանության ժամանակ:

Ինչպես այդ, նույնպես և հետագա միջնադարյան շարաշրջաններում Հայաստանի ներքին կյանքը զարգանում էր ֆեոդալական հասարակարգում ընդունված ձևերով, որը իր բազմաթիվ բնորոշ գծերով հիշեցնում է Արևմտյան Եվրոպայի ֆեոդալիզմը: Այստեղ է, ինչպես և Արևմտյան Եվրոպայում ֆեոդալական հասարակությունը հանդիսանում էր իրրե դասակարգային բնույթի բազմահարկ կառուցվածք, ըստ որում, իրրե դերիշխող դաս ներկայանում էր աշտեղ ևս դինվորական-հողատիրական ազնվականությունը, որը շահագործում էր իր հողերի վրա նստած, իրեն ենթակա գյուղացիներին:

Ահա հասարակության վերին շերտը Հայաստանում կազմում էին նախարարական կամ իշխանական տոհմերը, հողային խոշոր կալվածների ժառանգական տերերը, որոնք իրենց սեփականություններում օգտը վում էին պետական իշխանության իրավունքներով: Այդ նախարարությունները եղել են Արշակունիների վասալները կամ ծայրագավառների խոշոր իշխանությունների ենթավասալները: Արշակունյաց թագավորության մեջ խոշորագույն նախարարություններին տրված են եղել, իրրե ժառանգական փրավունք, բարձրագույն պետական պաշտոններ: Այսպես օրինակ՝ թագադրողի պատվավոր պաշտոնը եղել է Բագրատունիների նախարարական տոհմի ժառանգական արտոնությունը: Հայկական գորաբանակի բարձրագույն հրամանատարությունը ժառանգաբար հատկազույց է եղել Մամիկոնյանների տոհմին: Հազարապետների իշխանությունը, որոնց վրա դրված են եղել գյուղացի-շինականների գործերը վարելու և պետական տուրքերին վերաբերող վարչական պարտականությունները, պատկանում էր, ըստ երևույթին, Գնունիների տոհմին: Կայսերական զորամասերի (գվարդիա) իշխանությունը և թագավորի պաշտպանությունը եղել է խոշորագույն իրավասուության տակ: Իսկ Արշակունիների գանձերի, ամրությունների և կալվածների վարչական իրավունքը և թագավորական հարեմի հսկողությունը եղել են Մարդայեռ իշխանների

նախարարական տոհմի արտոնությունը: Գոյություն են ունեցել նաև ուրիշ պալատական պաշտոններ, որոնք բաշխված են եղել ազնվատոհմ ընտանիքների մեջ:

Հայաստանի ֆեոդալական-նախարարական հասարակության երկրորդ միջանկյալ խումբը բաղկացած էր արտոնյալ մանր հողատերերի լայն խավից, որ կոչվում էին ազատներ, որոնք եղել են Արշակունի թագավորների կամ խոշոր ու մանր հողային սեփականատեր նախարարների վասալները: Ազատների դասը իր սոցիալ-տնտեսական դրությունը համապատասխանում էր «ազնվական զինվորներին», կամ միջնադարյան Եվրոպայի ասպետներին: Նրանց համար պարտադիր էր ծառայել Արշակունիների կամ նախարարների հեծելազորում: Ազատները ազատված էին հարկատվությունից և, հեծելազորում ծառայելու համար, ստանում էին պայմանական-ծառանգական հողամասեր կամ ֆեոդներ, որ կոչվում էին «խոստակ»:

Ֆեոդալական հասարակության երրորդ խումբը կազմում էին հողին ամրացված կախումն ունեցող գյուղացի շինականները, որոնք շատ րաններում հիշեցնում էին բյուզանդական կոլոններին: Այդ խումբը եղել է երկրի հարկատու բնակչությունը, որը վճարում էր հողատուրք (բահր) և կատարում էր «կոռ»-ի պարտականությունները:

Ստրկությունը զգալի դեր էր խաղում, սակայն այդ ստրկությունը եղել է գերազանցորեն տնային: Ստրկներ են ունեցել Արշակունյաց Հայաստանում նախարարները և ազատները, նաև եկեղեցիները, վանքերը և նույնիսկ առանձին հոգևորական անձինք: Սակայն իր ծավալով, ստրկությունը Հայաստանում չի կարող ունենալ ոչ մի համեմատություն հին Հռոմի կամ Հունաստանի ստրկության հետ: Արտադրության հիմքը այստեղ եղել է ոչ թե ստրկական աշխատանքը, այլ գյուղացի շինականների աշխատանքը:

Արշակունյաց ժամանակի և հետագա դարաշրջանների ֆեոդալիզմը բնորոշվում է, բացի այդ, տրանզիտային, այսինքն՝ փոխադրական արտաքին առևտրի զարգացմամբ և գերակշռությամբ, և Հայաստանում նոր քաղաքների առաջացմամբ, որոնք տեղավորված են եղել համաշխարհային առևտրի հյուսիսային ճանապարհի վրա, որ Չինաստանից ու Միջին Ասիայից գնում էր զեպի Սև ծովի արևելյան նավահանգիստները:

Հռոմի և ապա Բյուզանդիայի գրաված Միջերկրական և Սև ծովի ծովափնյա շրջանները ծառայում էին նրանց ոչ միայն

նվաճողական քաղաքականությանը, այլև լայն արտաքին առևտրի նպատակների համար:

Հայաստանը, որի վրայով գնում էին հյուսիսային տարանցիկ (տրանզիտային) ճանապարհները զեպի Սև ծովը, խաղաղ ժամանակը զգալի դեր էր խաղում այդ առևտրում: Նա ծառայում էր իբրև տարանցիկ երկիր՝ շինական մետաքսի և այլ արժեքավոր ապրանքների փոխադրության համար, որոնք արտահանվում էին զեպի Արևմուտք՝ Չինաստանից, Միջին Ասիայից և Հյուսիսային Հնդկաստանից:

Հենց դրանով է բացատրվում Արշակունիների և Բյուզանդական-Սասանյան դարաշրջանում մի շարք նոր քաղաքների առաջացումը, որոնցից ամենախոշորները եղել են Վաղարշապատը և Թեոդոսուպոլիսը:

Հատկապես մեծ նշանակություն է ունեցել միջազգային առևտրում Հայաստանի մայրաքաղաք Արտաշատը, որը գտնվել էր փոխադրվող ապրանքների պահեստավայրը և միջազգային առևտրական փոխանակության դիսալոր կենտրոններից մեկը:

Պարթևական վերջին Արտաշան թագավորի սպանությունից ու նոր-պարսկական Սասանյան պետության հիմնադրումից հետո (227 մ. թ.), Հայաստանը, որտեղ շարունակում էր թագավորել Պարթև Արշակունիների ազգակից հարստությունը (դինաստիան), խիստ փոխեց իր քաղաքականությունը Հռոմի հետ մոտենալու ուղղությամբ: Ուստի և բնական է, որ Սասանյանները թշնամարար էին վերաբերվելու զեպի հայ Արշակունիները և աշխատելու ին նրանց ոչնչացնել:

Առաջացած համառ կոնֆլիկտում, որ շարունակվեց 3-րդ դարի ընթացքում, հաղթանակը սովորաբար տանում էին Սասանյանները: Վերջապես, 3-րդ դարի վերջում, ջախջախիչ հարվածից հետո, որ հռոմեական Գալերիոս զարավարը հասցրել էր պարսիկներին (297 թ.), Արշակունյաց Հայաստանը ժամանակավորապես ազատ շունչ բաշեց Հռոմի գերագույն հովանու տակ:

Այնուհետև, հայկական գահի վրա հաստատված Տրդատ 3-րդը գտավ Հռոմի հավատարիմ վասալ:

Հռոմեական կայսրության հետ ունեցած Հայաստանի այդ վասալական կապի հետևանքներից մեկը եղավ հայերի հեթանոսական կրոնի վաճումը և բրիտանիկական ընդունումը Հայաստանում, որը 4-րդ դարում հայտարարվեց իբրև պետական կրոն, ինչպես ամբողջ հռոմեական կայսրության մեջ, այնպես էլ վասալական Հայաստանում:

Արշակունիների քաղաքականությունը՝ Արեւելյան Հռոմեական կայսրության հետ քաղաքական և կուլտուրական բարեկամական կապեր հաստատելու ուղղությամբ և հայերի սերտ դաշնակցային կապը հռոմայեցիների հետ ընդգեմ հզոր Սասանյան Պարսկաստանի, Հայաստանի համար եղավ կորստարհեր:

Մեր թվականության 4-րդ դարում, հռոմեա-պարսկական կռիվները վերականգնեցին արտասովոր կատաղությունը, և Հայաստանը, որ անընդհատ կռվում էր, իրեն հռոմեացիների կողմնակից սպառնալիք իր ուժերը, կարճ ժամանակից հետո դարձավ հռոմեական կայսրության երդմնադանդություն հուն: 363 թվին Հուլիանոս կայսեր Արեւելքի գեմ ունեցած անհաջող արշավանքից հետո (361—363 թ. թ.), նրա հաջորդ Հովիանոսը (363—364 թ. թ.), խաղաղություն կնքելով պարսից Շապուհ 2-րդի (310—379 թ. թ.) հետ ուշիայի դիզեց նրանց Անդրադրիայան երկրները՝ Աղձնիքը, Կորդունեն և Մավղերը, այլև անսամթ կերպով դավաճանեց իր դաշնակից հայերին և մատնեց նրանց պարսիկների ձեռքը:

Հռոմեական պատմագիր Ամմիանոս Մարցելինի վկայությամբ, որը ժամանակակից է եղել այդ իրադարձություններին, խաղաղության պայմանագրում եղել է, Հայաստանի համար կորստարհեր, ծայր աստիճանի մի ամոթաբեր կետ: Համաձայն այդ կետի, հռոմեացիք պարտավորվել էին ցույց չտալ Հայաստանի թագավորին օգնություն, որը, ինչպես վկայում է Ամմիանոսը, եղել է նրանց մշտական և հավատարիմ բարեկամը:

Հռոմեացիների պարտությունից և 363 թվին ամոթալի խաղաղություն կնքելուց հետո, հայ Արշակունիները թողնված են եղել իրենք իրենց և ստիպված են եղել անհավասար կռիվ մղել հաղթական Պարսկաստանի դեմ, առանց դաշնակիցների: Կորստյան մատնված երկրի այդ կռիվը, հերոսությամբ ու ահալոր դրամատիզմով լցված, եղել է հին հայկական ժողովրդական վեպի հիմնական թեմաներից մեկը, որը պահպանվել է 5-րդ դարի պատմիչ Փավստոս Բուզանդացու պատմության մեջ:

Այդ կռիվի վաճառքը եղել է կանխորոշված: Նա վերջացավ նրանով, որ պարսիկների կողմից ավերված ու քայքայված Արշակունյաց Հայաստանը դադարեց այնուհետև գոյություն ունենալ, իրեն անկախ

պետություն, և ընկավ օտարների լուծի տակ:

384—387 թվերին Շապուհ 3-րդի (383—388 թ. թ.) և Թեոդոսիոս 1-ի (379—395 թ. թ.) ժամանակ Հայաստանը բաժանել են իրար մեջ Սասանյան Պարսկաստանը և Արեւելյան-Հռոմեական կայսրությունը:

Այդ դեպքերից հետո երկու Հայաստանները՝ Արեւելյանը կամ Պարսկականը և Արեւմտյանը կամ Բյուզանդականը, մնում էին հետագա դարերում համաշխարհային պատմական իրադարձությունների հանգույցում:

Պարսկաստանի և Արեւելյան-Հռոմեական կայսրության կատաղի կռիվը, որը շարունակվեց նաև Հայաստանի բաժանումից հետո, ընդունեց արտաբին կրոնական դոգմալորում: Ենթահիվ սահմանային հայկական երկրամասի սաղմոսական կարևորության, թշնամի պետությունները վարում էին շափաղանց համառ կռիվներ հենց իր Հայաստանի միջում, նպատակ ունենալով կուլտուրական ու կրոնով միաձուլել և կուլ տալ հայությունը:

Անսովոր համառությամբ վարում էր իր միաձուլման քաղաքականությունը 4-րդ—5-րդ դարերում Սասանյան Պարսկաստանը, որը գրավել էր Արշակունյաց Հայաստանի մեծագույն մասը: Նրա ծրագրված ճիգերը, որոնք նպատակ ունեին վերականգնել Հայաստանում դրադաշտական կրոնը և հայ ժողովրդի իրանականացումը շարունակվեցին երբեմնակի ընդհատումներով համարյա մի ամբողջ դար:

Արեւելյան Հայաստանի վրա, որը կորցրել էր իր քաղաքական անկախությունը, կախվել էր այդ ժամանակաշրջանում մահացու վտանգ՝ նաև նրա լեզվի կորստյան և նրա ուրուխ կուլտուրայի ոչնչացման, վտանգ էր սպառնում հենց իրեն՝ հայ ժողովրդի գոյությունը:

Սակայն, շնաչելով Սասանյան Պարսկաստանի ճնշմանը, սանձարձակությամբ և համառ ձգտմամբ՝ կտրել և ոչնչացնել Արեւելյան Հայաստանի ներքին ինքնուրույնությունը և կուլտուրական ինքնազոյությունը, նա կարողացավ պաշտպանել իրեն: Իր կուլտուրայի և լեզվի պահպանման համար Արեւելյան Հայաստանը պարտական էր ոչ միայն ապրտամբած ժողովրդի կայունությանը և դիմադրական կարողությանը, այլև 4-րդ դարի վերջին Մեսրոպ-Մաշտոցի հայ գրերի հանձարեղ գյուտին:

(Շարունակելի)